

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXII. KÖTET

2020. 1. FÜZET

Sajátos kérdések egy sajátos régióban: Erdély középkori kolostorhálózatának változásai

*

Az erdélyi egyházmegye és az Apostoli Kamara Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején

*

A „keresztény földre” telepedett románok tizedfizetése: az elmélettől a gyakorlatig

*

Várdai Ferenc erdélyi püspök egyházi és világi helyettesei

*

Gondos férj vagy feleséggyilkos?

Mérgezésről, vérbajról és egy prókatori életút részleteiről a kora újkori Kolozsváron

*

Erdély, Moldva és Havasalföld viszonya Bocskai fejedelemségének idején

(A román–magyar közös múlt egy fejezete)

*

Ipar és infrastruktúra kapcsolata a dualizmus kori Kolozsváron

*

A Richter-ügy. Egy tudós útja az erkölcsi bukásig

*

A műemlékvédő Roska Márton

*

Szemle

KOLOZSVÁR, 2020
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

Pakó László

Gondos férj vagy feleséggyilkos?

Mérgezésről, vérbajról és egy prókatori életút részleteiről a kora újkori Kolozsváron

Kolozsvár 16. századi történetének, igazságszolgáltatásának, igazságszító intézményeinek és a város (bűnöző) társadalmának a vizsgálata során ismételten felmerült Igyártó György neve. Személye kapcsán az eddigiekben rávilágítottunk több olyan lehetőségre, kihívásra vagy buktatóra, melyek meghatározták egy kora újkori prókatori életpálya alakulását, és arra is rámutattunk, hogy egy rátermett prókator tevékenysége miként befolyásolhatta egy egész város bíraskodási tevékenységének az alakulását.¹ Korábban már futólag említettük, hogy egyik perében feleséggyilkossággal vádolták. Ezúttal közelebbről megvizsgáljuk az esetet, mert részletei új adatokkal bővítik Igyártó tevékenységének a megismerését, és érdekes adalékokkal szolgálnak nemcsak a városi bűnözés, hanem a korabeli gyógyítás vizsgálatához is.

Igyártó György pályafutása

Mivel előbb idézett írásaink tartalmazzák a részleteket, most csupán dióhéjban foglaljuk össze Igyártó pályafutását. 1576-tól már biztosan ügyvédkedett, megbízói a kolozsvári polgárok közül kerültek ki.² Közismert, környezetéből szakmai rátermettsége folytán kiemelkedő személyiség lehetett. Ebből az okból is fakadóan különösen figyelemre méltó az az 1579. január közepéről, a város közgyűlési jegyzőkönyvéből származó adat, mely szerint az esküdt polgárok a főbíró által egybehívott száztágú tanács előtt Igyártó kapcsán bizonyos „rút és iszonyú hírek”-ről számoltak be. A hír hallatán ez utóbbiak, hogy „az Úristen őfelsége az ő rettenetes és iszonyú erős ostorát reánk ne bocsássa”, három prókátort bíztak meg Igyártó és felesége perbe

Pakó László (1980) – történész, PhD, Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár, pako.laszlo@eme.ro

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült

¹ Elsősorban prókatori tevékenységének bemutatását lásd Pakó László: *A korrupt boszorkányüldöző. Igyártó György prókatori tevékenységéről*. Erdélyi Múzeum LXXIII(2011). 3–4. sz. 93–103. A kolozsvári 16. századi boszorkányüldözés alakulásában kifejtett szerepének kiemelt hangsúlyozásával lásd Uő: *Boszorkányvadás az anyagi érdek és a bosszúvágy szolgálatában. Igyártó György prókatori tevékenysége és az 1580-as évek kolozsvári boszorkányperei*. = *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Szerk. Klaniczay Gábor – Pócs Éva. Bp. 2014 (Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 1 – a továbbiakban: Pakó: *Boszorkányvadás*). 155–170. Tevékenységéről angolul lásd Uő: *Witchcraft, Greed and Revenge. The Prosecutor Activity of György Igyártó and the Witch Trials of Kolozsvár in the 1580s*. = *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. Eds. Klaniczay Gábor – Pócs Éva. Basingstoke 2017. 91–109.

² Pakó: *Boszorkányvadás* 158.

fogásával.³ A közgyűlési jegyzőkönyv szerint Igyártó kezesek által megmenekült a fogságtól, de pere folytatódott,⁴ az időszak törvénykezési jegyzőkönyveinek hiányában azonban az ügy további részleteit nem ismerjük.

Hogy Igyártó „rút és iszonyú híre” miért keltett akkora visszhangot a városi eljárók körében, hogy azért mind a tizenkét tagú esküdttanácsot, mind a száztagú külső tanácsot egybegyűjtötték, egy nemrég közzétett adat nyújthat választ. 1581. április közepén ugyanis két hadadnádasi jobbágy nyugtatta a kolozsvári esküdt polgárokat, hogy átvették a városban örökös nélkül elhunyt rokonuknak az általuk visszakövetelt vagyonát, melyet Igyártó György és Máglás Tamás, a város fogadott prókátorai korábban jogtalanul foglaltak le a város számára.⁵ Igyártó György eszerint már 1581 áprilisa előtt a városvezetés által is foglalkoztatott, tehát szakmailag elismert prókátor volt.⁶

1582. október végén neve újra felbukkant a város törvénykezési jegyzőkönyveiben, és személye hosszabb ideig a figyelem középpontjában is maradt. Rengő Anna indított ellene eljárást testi sértés miatt. A per fennmaradt vallomásait Kiss András tette közzé,⁷ és be is mutatta az esetet, melynek során Igyártó György lefogatta a város utcáin más asszonyokkal együtt farsangos öltözetben mutatkozó Rengő Annát. Az eset alapján ugyanő világított rá a kora újkori Kolozsvár egyházi és világi előljáróinak az utcai nyilvános és hangos vigadozásokkal szembeni elutasító magatartására. Ez a magatartás összhangban volt az egyháznak a kora újkori európai népi kultúra megreformálása szándékával indított hadjáratával, és egyik fő vonulatát éppen a szórakozás népi formái, köztük a farsang elleni támadás jelentette.⁸

Habár a fenti eset 1582-es farsangolásként vált ismertté, a forrás egyes részletei alapján azt gondoljuk, hogy az eseményre egy évvel korábban, 1581-ben került sor. Több tanú szerint ugyanis a lefogott asszonyt és egyik társát a város őrzői Wolphard István főbíró elé vitték. Wolphard viszont csak 1581-ben és 1583-ban töltötte be a tisztséget, 1582-ben nem.⁹ Így vélhetően 1581. „húshagyó vasárnap előtt való vasárnap”, azaz január 29-én találkozott Székely Illés háza előtt Igyártó György Rengő Annával és társaival, és vitette őt és egy társát a városi főbíró elé. A bíró Rengőt a városi tömlöcbe küldte, de társa kezességét vállalt érte, így szabad maradt.¹⁰ Minden

³ A Román Nemzeti Levéltárak Kolozs megyei Osztálya, Kolozsvár (a továbbiakban: RNLtKol), Kolozsvár város levéltára (a továbbiakban: Kvlt), Tanácsulési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: KvTanJk) I/3. 184^v. A határozat közölve: Pakó: *Boszorkányvadás* 159. (17. jegyz.)

⁴ KvTanJk I/3. 186^v.

⁵ *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei*. I. 1326–1590. Mutató, jegyz., reg. Bogdándi Zsolt. Kvár 2018 (Erdélyi Történelmi Adatok X. 1). 294. reg. – A város fogadott prókátorainak majd később a jogügyigazgatóinak az örökös nélkül elhunyt városiakok vagyonának a város számára való megszerzése érdekében kifejtett tevékenységéről lásd Pakó László: *A kolozsvári jogügyigazgatók és a városi vagyon védelme (1584–1660)*. = *Cluj-Kolozsvár–Klausenburg 700. Várostitörténeti tanulmányok*. Főszerk. Lupescu Makó Mária. Szerk. Ioniț Costea – Ovidiu Ghitta – Sipos Gábor – Rús-Fogarasi Enikő. Kvár, 2018. 379–387.

⁶ Azt nem pontosítja az adat, hogy állandó jelleggel vagy csak időszakos megbízással tevékenykedett a város szolgálatában, de mivel ilyen jellegű tevékenységét eddig csak 1584-től ismertük (Pakó: *Boszorkányvadás* 160.), ez az adat fontos adalék Igyártó szakmai pályafutásának az értékeléséhez.

⁷ RNLtKol, Kvlt, Törvénykezési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: KvTJk) II/7. 32–33, 52–54; Kiss András: *Farsangolás Kolozsvárt – 1582-ben*. = *Uő: Források és értelmezések*. Buk. 1994. 103–109.

⁸ Peter Burke: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Bp. 1991. 245–262.

⁹ KvTanJk I/3. 233^v; I/4. 2; KvTJk II/1. 179, 191.

¹⁰ A város egyik őre szerint, az olyan személyeket kellett lefogniuk, akik nem rendelkeztek városi vagyonnal: „Mondá Jgiarto György: Meg vagyon az várostól hagyva, hog az őrizők megfogják az farsangosokat. Mondék én, hog úg vagyon, bíró uram azt hatta, hog megfogjuk az olyant, kinek ez városon öröksége nincsen. Mutatá ez Rengeo Annát

valószínűség szerint tiltott utcai farsangos felvonulás miatt eljárás indult ellene, a periratok viszont nem maradtak ránk. A korábban már említett, 1582 októberéből megőrződött vallomások ugyanis nem ezt, hanem kettejük vizzályának következő szakaszát dokumentálják. Rengő Anna tanúi szerint ugyanis az 1581-es farsangi incidens alkalmával Igyártó – még mielőtt lefogatta, és a bíró elé vitette az asszonyt – kontyát letépve a földre taszította, és hevesen ütlegette őt, amit az asszony számon kért támadóján a törvény előtt. A felek közötti feszült viszony nem volt új keletű, több vallomás hangsúlyozta, hogy Igyártó régóta készült Rengő Anna megbüntetésére.¹¹ De Igyártó támadásakor Rengő Anna is *az* hajtogatta, hogy: „Te, György, tudom miért míveled ezt, az régi bosszúságért míveled, de egy tromfon vagy, és leütöm előtted.” Hozzátette, hogy amennyiben Igyártó miatt másodszor is el kell hagynia a várost, bosszút fog állni a férfin.

E pernek a vallomásai nem árulják el, hogy mi lehetett Rengő Anna tromfja, de következő perükből erre is fény derül. Az 1582. októberi vallomásokat ugyanis alig néhány hét múlva újabbak követték.¹² Ezúttal Igyártó hívta perbe az asszonyt, akit azzal vádolt, hogy megsértette becsületét és jó hírnevét. A vallomások szerint ugyanis Rengő Anna (egyebek mellett) nyilvánosan házasságtöréssel és feleséggilykossággal vádolta Igyártót. A vádak súlyosak voltak, de határozott volt a válasz is. A prókátor boszorkánysággal, paráznsággal, lopással, kerítéssel, rágalmozással és hamis tanúzással vádolt és állított törvény elé több olyan személyt, akik a Rengő Anna elleni perekben ellenfele álláspontját támogatták.¹³

A perek végkifejletét nem ismerjük ugyan, de a két ellenlábás további sorsa Igyártó sikerét sejteti: Rengő Anna eltűnt a forrásokból, Igyártó György pályája pedig felívelt. 1584–1586-ból fennmaradt adatok szerint magánszemélyek ügyvédjeként tevékenykedett, és ezzel párhuzamosan a városi hatóság is foglalkoztatta prókátorként. Számos eljárást indított a városi közjót, biztonságot, a városiak vagyonát és a közerkölcsöt veszélyeztető gonosztevők – gyűjtogatók, paráznák, kerítők, csalók, tolvajok, rablók, hatósági személy megsértői – ellen.¹⁴ Miatta vált az 1584-es év a kolozsvári boszorkányüldözés legvéresebb esztendejévé: hét embert juttatott rácok mögé boszorkányság vádjával, ami hatnak közülük az életébe került.¹⁵

Felívelő pályája azonban 1586-ban megtört. A százférfiak március elején újra őt választották a város prókátornak, „mert láttják szorgalmatosb voltát inkább a többinél”, de hatásköreit korlátozták, kijelentve, hogy „semmit bíró uram híre nélkül ne cselekegyék az procurator, se fogtasson, se ágálhasson”.¹⁶ Megtiltották neki tehát a saját kezdeményezésből végrehajtott letartóztatás és keresetindítás jogát. Amellett, mikor 1586 áprilisában lopási vádakkal a város nevében pert kezdeményezett Beregszászi Lukács szolgálója ellen,¹⁷ a vádlott nemcsak a

Jgiarto György, hog az volna eggik farsangos, és nem volna öröksége. Mondék én az asszonnak, ez Rengeo Annának: Jere, tehát, bíró uramhoz!” KvTJk II/7. 52; Kiss András: *i. m.* 107.

¹¹ „Ugyanis te kellesz vala, sok ideje szándékom volt read.” – „Jöszte, neste kurva, ugyanis kellesz vala, sok üdötől fentem fogat read.” – „Ugyan is kellesz vala bestye kurva.” KvTJk II/7. 52–53; Kiss András: *i. m.* 107–108.

¹² KvTJk II/7. 58e-j, 59a-n, 69–75, 187.

¹³ A perekről részletesebben lásd Pakó: *Boszorkányvadás* 159–160.

¹⁴ Uo. 160–161.

¹⁵ *Kolozsvári boszorkánypercek, 1564–1743*. Kiss András kéziratának felhasználásával szerk. Pakó László – Tóth G. Péter. Bp. 2014 (A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti források 4). 110–162. (19–24. perek).

¹⁶ KvTanJk I/5. 15.

¹⁷ KvTJk II/7. 569–570, 571–573, 574.

vádakat utasította vissza, hanem a prókátor sorozatos túlkapásairól számolt be a bírák előtt.¹⁸ A konfliktus hátterében a felek közötti régi feszültségek húzódhattak, a szolgáló ugyanis korábban Igyártót is szolgálta, és első feleségének támasza volt a férjével folytatott mindennapos vitáik során. A lány tanúi Igyártó kétszínű prókatori tetteiről számoltak be: volt, mikor egyazon per mindkét peres felének elvállalta ügyét, vagy ügyfele tudtán kívül megegyezett az ellenféllel, esetleg annak ügyvédjével, máskor per közben akár többször is átpártolt az ellenfél oldalára, esetleg megvesztegette ellenfele prókátorát. A város szolgálatában álló prókátorként pénz fejében szabadlára helyezett vádlottakat, és ejtette az ellenük szóló vádakat is. Ha szép szóval nem ment, a fenyegetéstől sem riadt vissza.¹⁹ A felek vitája Igyártó 1589 elején feltételezett halálakor még folyt, de a városvezetés intézkedései azt sejtetik, hogy még halála előtt elvesztette a városi előjárók bizalmát, és egyúttal városi ügyvédi beosztását is.²⁰

Igyártó, a feleséggyilkos

Pályafutásának rövid áttekintése után lássuk az Igyártó György elleni mérgezési vádakat. Miután 1581 elején farsangolásért bíró elé állította Rengő Annát, az asszony nyilvánosan kemény rágalmakkal – kurvás, fattyas, eretnek, parázna, bestye kurvafia – illette vádlóját.²¹ Az asszony szerint Igyártó első felesége idejében szeretőt tartott, akinek rendszeresen tűzifát vásárolt, akivel paráznaságon kapták, és akit terhesen az aranyosszéki Kercsedre vitt, ott világra jött törvénytelen gyermeküket pedig másnak a gondjára bízta. Azt is a fejéhez vágta, hogy miután szeretőjét feleségül vette, az asszony megcsalta Igyártó első házasságából származó lányának a férjével is.²² Ezekhez társult a vád, hogy a prókátor első feleségét méreggel tette el újabb házasságának az útjából. Minthogy az írás elején említett 1579 eleji letartóztatása második feleségével kötendő házassága napján történt, vélhetően ezek a tettei lehettek azok a „rút és iszonyú hírek”, amiért a város előjárói eljárást indítottak ellene. A feltételezett mérgezésre tehát 1579 előtt került sor. Ekkor Igyártó vélhetően már ismert prókátornak számított Kolozsváron, ügyfelei között előkelő polgárokat is találunk már.

Igyártó tanúi szerint az asszony merkúriumos kurvafiának nevezte a férfit, aki higannyal tört felesége életére.²³ A mérgezés részleteiről Rengő Anna tanúi vallottak. Többük szerint az

¹⁸ Uo. 583–594, 584c-j, 597a-b, 615–621. – Igyártó eljárást kezdeményezett Beregszászi, illetve annak anyósa, Teremi Zsófia ellen is, akiket azzal vádolt, hogy ők írták meg a lány által ellene benyújtott hamis vádiratot, és ők kényszerítették a lányt az ellene való fellépésre is. Uo. 595–599, 611–612.

¹⁹ Túlkapásainak részleteiről lásd Pakó: *Boszorkányvadás* 162–165.

²⁰ Uo. 165–166.

²¹ Egy vallomás azt sejteti, hogy nem ez volt az első ügy közöttük: „kérdém Rengő Annát: ki szabadulál-e az fogásból? Mondá Rengő Anna: kiszabadulék az kurvás lator bestye kurvafiának még egyszer markából.” KvTJk II/7. 70.

²² „hallottam Rengő Anna szájából, hogy monta Igyártó György felől, hogy ő az veji kurvájával tudva lakik”. Uo. – „hallottam Rengő Annától, hogy ez mostani feleségét Igyártó Györgynek úgy élte volna Kalotaszegi, mint törvényi feleségét.” Uo. 71. – „hallottam azt is, hogy Igyártó Györgynek ez mostani feleségét élte volna az az Igyártó György veji”. Uo. 73.

²³ Asztalos Imréné Anna: „azt is mondta, hogy az előbbi feleségének mercuriomot adott, és úgy holt meg.” – Csiszár Bálintné Dorottya: „mercuriomos neste lélek kurvafiának is szitta, hogy azzal étette meg az feleségét.” – Igyártó Ferencné Margit: „Ezen kívül is erősen szitta Igyártó Györgyöt bestie kurvafiának és mercuriomosnak, hogy mercuriommal kenette volna be az felesége száját, és abba holt volna meg.” Uo. 70.

asszony gyanakodott, hogy az ura meg akarja őt mérgezni,²⁴ egy vacsoránál hangoztatta is, hogy itala mérgezett.²⁵ Voltak, akik Igyártó és első felesége gyerekeitől értesültek a történetekről. Egyik lányuk szerint apjuk, egy borbély ajánlására, háromnapos kezelést, tudniillik kerek kövel való pároltatást és fürdőt csináltatott feleségének, pedig az asszony állapota már javulóban volt. A kezelés alatt italt is adott feleségének, és kenőccsel is kente a száját, amibe a nő – tartva a mérgezéstől – csak férje haragja láttán egyezett bele. A lány szerint, miután a kezelést szerdán elkezdték, az anyja szombaton már el is hunyt, és állította, hogy ha kihantolnák, anyja teste a méregtől ketté lenne hasadva.²⁶ A másik lány szerint Gyurkó, a harmadik gyerek tudott apja tetteiről, de anyagi előnyök ígérete miatt szemet hunyt felettük.²⁷ A legkisebb gyereknek apja tetteibe való beavatásáról Rengő Anna más tanúi is állították, hogy az asszony egy vacsoránál valóban átkot szórt fia fejére, amiért mérgezett vizet adott innia.²⁸

1583 folyamán Igyártó több pert indított olyan személyek ellen, akik a Rengő Annával folytatott vitájában az asszonyt támogatták. Két ilyen perben szóba jött ismét a mérgezés vádja. Egyik esetben egy tanú egy mákói gyógyítót említett, akihez a prókátor gyógyulni küldte volna feleségét, de titokban higanyt vagy „oly olaj”-ra való pénzt is küldött neki, amivel a gyógyító megmérgezhette volna az asszonyt.²⁹ Egy másik perben egy tanú az asszony mellett látott, szénhez hasonló fekete anyaggal, vélhetően méreggel megkent szeletelt retket említett.³⁰ Igyártó Györgynek a Beregszászi Lukács szolgálója elleni 1586-os perében is találunk idevágó részle-

²⁴ Igyártó János: „Hallottam az előbbi feleségétől, mondván: Nám, im látom, hogy az én uram veszedelmemre ügyekezék.” Uo. 73.

²⁵ Nyilas Antalné Márta: „Igyártó Györgynek első felesége egy vocsorakor kiált vala, kérdém az asszont: Mi dolog? Mondá az asszony: Megadák énnekem azt innom, amivel meg kell halnom!” Uo. 72.

²⁶ Igyártó János: „Hallottam Szöcs Mártonnének, Igyártó György leányának szájából, hog monta volna az anynya, hog ne kennék be az száját, de én nem tudom, mivel kenték. Monta azt is, hog: Ha most úgymond felásnák az anyámat, tehát ugyan tudom, hog kettő hasadva találnák.” Uo. 73. – Igyártó Jánosné Katalin: „Ezt is hallottam az hajadon leányától, ki most Szücs Mártonné: Ím, Úristen, az én anyám megg[y]ógult vala szépen, az én atyám mégis fördőt csinált neki, egy kerek küvel pároltatá, harmad napig főzötték. Az én atyám italt adat vala anyámnak. Szerelmes uram, ne ag[gj] innom, mert nem kell innom! – ezt mondá anyám. Mondá az atyám ezen: Lád-e, lád-e, az beste kurva mégis gyanjakodik! Esmét mondá az anyám: Szerelmes, ides uram, ne kenesd be az számat! Az ferdőtül az atyám adott az borbélynak tizenhat forintot. Ezt is hallottam asszony leányától, hogy azt mondotta, hogy ha az anyámat felásnák, ugyan nyilván tudom, hogy ketté hasodott. Az fördőt, azt mondá, hogy szerdán csinálták, és osztán szombaton megholt.” Uo. 58i–j.

²⁷ Igyártó Jánosné Katalin: „Az második leányától ezt hallottam, Kalotazegi Benedeknénél [!], hogy: Az öcsém, az beste, jól tutta az én anyám halálát, aztirt ígérték neki az gránit szaknyát [!].” Uo. 58j.

²⁸ Tasnádi Gáspár deákné Erzsébet: „hallottam az Igyártó György előbbi feleségétől egy vocsorakor kiáltván: Jaj, megadátok innom, átkozott gyermek, elvesztel! De én azután is láttam, hog élt az asszony es néhány ideig.” – Medvés Pálné Rózsa: „az előbbi felesége felől azt tudom, amit Tasnádi Gáspár deákné vall, az vocsorakor való kiáltást, kit az ő maga gyermeke adott volna inni is egy övegből, de az asszony az után fél esztendeig is egésséges volt”. – Nyilas Antalné Márta: „Igyártó Györgynek első felesége egy vocsorakor kiált vala, kérdém az asszont: Mi dolog? Mondá az asszony: Megadák énnekem azt innom, amivel meg kell halnom! És igen sziggya vala fiát, Gyurkót, hogy ő atta vóna innia.” Uo. 72–73.

²⁹ Kúti Antalné Anna: „soha ingeny sem említette Igyártó György, nem hogy küldött volna mi töllünk mercuriomot az makai orvosnak, kivel megétetné Igyártó Györgynek feleségét. Maga én mentem el Igyártó György feleségével Mákóba, soha csak egy pénzt sem küldött Igyártó György az orvosnak az fejébe, hogy feleségét valami oly olajjal megölné.” Uo. 142.

³⁰ Kúti Antalné Anna: „Nem láttam én az retket metélve, kit ollyannal kentek volna meg, mint egy fekete szén, mikor Igyártó Györgyné halva fekütt, sőt, az jámborságnál egyebet ott az háznál nem látott.” Uo. 142. – A „retket” szó a forrásban előforduló alakja alapján „retkét”-nek, azaz halnak is értelmezhető, mivel azonban a retket mint zöldség egy 17. század eleji kéziratban, illetve Bethlen Gábor környezetében is felbukkan mint orvosság, ezen értelme mellett döntöttünk. Vö. Kovács András: *Fejedelmek gyógyítói. Gyógyítók, gyógyszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelmek udvarában a 17. század első felében*. Bp. 2018. 44.

tet. Német Menyhárt, szintén kolozsvári prókátor azt vallotta, hogy a Rengő Annával folyó per idején Igyártó arra kérte őt, hogy akadályozza meg, hogy Német feleségét tanúként hallgassák ki, mert az asszonyt arról akarták faggatni, hogy tudott-e Igyártónak első felesége iránti gyilkos szándékáról, és látta-e a mérgezésre szánt „merkoriomos retket”.³¹

A fenti vallomások alapján tehát Rengő Anna álláspontját így összegezhetjük: Igyártó György egy, a gyógyítás fortélyaiiban jártas borbély és egy népi gyógyító segítségével, többszöri próbálkozás után végzett a boldogságának útjában álló első feleségével. Az eset kapcsán alkalmunk nyílik néhány kolozsvári adalékkal bővíteni a kora újkori mérgezéses emberölésekről meglévő ismereteinket.

A kutatás megállapítása szerint a kora újkori mérgezési ügyek esetében általában a halál okának a pontos kiderítése, a mérgeg azonosítása, általa pedig a mérgezésnek a bizonyítása számos akadályba ütközött. Minthogy a testen ritkán jelentkeztek szemmel is érzékelhető elváltozások, továbbá mivel a mai modern toxikológiai és más orvosi vizsgálatok sem segítették a nyomozást, a mérgezésre az áldozatoknak a mérgezés előtti és utáni állapotának az összevetéséből, a halál gyanús körülményeiből vagy a holttest külső vizsgálatából következtethettek. Emiatt a bizonyítékgyűjtés folyamatába a bíróság az orvosi szakértők mellett kívülállókat is bevont. A nők tudtak általában több hasznos részlettel szolgálni, mert a ház körüli munkájuk során szerzett gasztronómiai ismereteikre támaszkodva könnyebben azonosították az ételek szokatlan összetevőit. Továbbá a betegápolásban szerzett nagyobb tapasztalataiknak köszönhetően jobban ismerték az emberi testet is, így annak szokatlan elszíneződéseire, zúzódásaira is könnyebben felfigyeltek.³² Esetünkben is főként nők szolgáltak adatokkal a mérgezésről, de legtöbbjük csupán hallomásból szerzett és nem személyesen tapasztalt megfigyelésekkel állt elő. Szavaik alapján homályos a kép a feltételezett mérgezésről. A vád szerint Igyártó higannyal mérgezte meg feleségét, a vallomásokban azonban alig találunk utalást a higanyra. Kúti Antalné cáfolta, hogy tőle Igyártó higanyt küldött volna a mákói gyógyítónak, Német Menyhárt pedig azt ecsegette, amint Igyártó el akarta érni, hogy Német feleségét ne kérdezhesse ki a bíróság arról, hogy látta-e a higanyos retket, amivel Igyártó megmérgezte volna feleségét. Mérgezett retekéről Kúti Antalné is kérdezték, de a válasza – miszerint nem látott szénre emlékeztető fekete anyaggal megkent metélő retket – azt sejteti, hogy a mérget nem tudta azonosítani. Ugyanerre gondolhatunk azon kijelentéséből is, miszerint a higanyról mint „valami oly olaj”-ról beszélt, ami Igyártó feleségének életét kiolthatta volna.

³¹ Német Menyhárt: „Mondá Igyártó György: [...] az mint értem, azt akarja tőlle kérdezni hűt szerént, ha tuggya, hogy én az én megholt feleségemet megétettem, és ha látta az merkoriomos retket, az kívül megétettem volna feleségemet.” KvTJK II/7. 615.

³² Vanessa McMahon: *Gyilkosság Shakespeare Angliájában*. Bp. 2005. 206–208. (Eredeti cím: *Murder in Shakespeare's England*. Hambeldon and London 2004.) – A szakirodalom is hangsúlyozza, hogy a férj bántalmazása miatt életét veszített asszony „csendes, szótlan teste” nagyobb fenyegetés volt a tettes számára, mint ha az áldozat túlélte volna a bántalmazást. A holttest ugyanis a testet a temetésre előkészítő személy(ek) számára számos olyan bizonyítékkal szolgálhatott az elszenvedett bántalmazásról, melyeket az életben lévő feleség aligha fedett volna fel. Továbbá ezen ápolók gyakran korábban is kapcsolatban voltak az áldozattal és családjával, így a házastársak viszonyáról, korábbi nézeteltéréseiről is tudtak. Sokszor éppen a bántalmazott feleség mutatta meg nekik sérüléseit, hogy férje ellene tanúsított bánásmódját igazolja. Jennine Hurl-Eamon: *“I Will Forgive You if the World Will”. Wife Murder and Limits on Patriarchal Violence in London, 1690–1750.* = *Violence, Politics, and Gender in Early Modern England*. Ed. Joseph P. Ward. Basingstoke 2008. 224–225, 230–232.

A tanúk a mérgezés módjáról is eltérően nyilatkoztak. Egyesek szerint Igyártó mérgezett zöldséggel végzett feleségével, mások szerint gyógyítót vesztegetett meg felesége életének kioltása érdekében, és voltak, akik italmérgezésre gyanakodtak. Azok, akik a házaspár lányaitól értesültek a részletekről is, csak annyit tudtak, hogy Igyártó italt adott feleségének, kente a száját, és fűrosztotta, illetve gőzöltette az asszonyt. Egy sem azonosított semmit pontosan, és nem szóltak olyan mérgezésre utaló jelekről sem, melyek a halott testén jelentkeztek volna. Egy ilyen utalást Igyártó János és felesége vallomása ugyan tartalmazott, akik szerint Igyártó lánya meg volt győződve, hogy a sok méreg miatt anyja elhantolt teste kettéhasadt, de ez is csak feltételezésen és nem közvetlen tapasztalaton alapult. Vélhetően a tanúk azért emelték érveik közé, mert a meghökkenetés erejével próbáltak hatni az ítélezőkre, és kevés bizonyosságot tartalmazó vallomásaik meggyőző erejét próbálták így növelni.

A korszak köztudatában a méreg az elkövető gyilkos akaratának volt a bizonyítéka. A tettet ugyanis csupán hidegvérrel és gonosz szándékkal elkövetett gyilkossággént lehetett értelmezni, a hirtelen harag, a véletlen vagy az önvédelem mint enyhítő körülmények nem merülhettek fel. Az erőszak e formája nem követelt nagy fizikai erőt vagy közvetlen összecsapást, hanem titokban sújtott le a támadásra felkészületlen áldozatra. Gyakran hatását sem azonnal, hanem hosszabb idő alatt fejtette ki. Alattomos és sportszerűtlen büntetnek tartották, mivel az áldozattól megvonta a védekezés lehetőségét. A társadalom minden tagja számára a bizonytalanságból eredő félelem volt a mérgezéssel szembeni ellenérzés alapja. E tett felforgatta a rendet, és elárulta azokat a bensőséges kapcsolatokat – házastársi bizalom, hűség, felelősség –, melyek a háztartásokat, általuk pedig az egész közösséget egybentartották. Alastair Bellany megfogalmazásában „a mérgekről való gondolkodás” a kortársakban tudatosította, hogy mennyire törekeny és milyen könnyen sebezhető a fennálló társadalmi, nemek közötti vagy politikai rend. A mérget részint a gyengék alattomos fegyverének tartották, mely az elkövető fizikai gyengeségét volt hivatott ellensúlyozni, részint a társadalmi hatalommal nem rendelkező, feljebbvalóik hatalmára törő személyeket gyanúsították leginkább e tettel.³³ A családtagok közül a hatalommal nem vagy csak korlátozott mértékben rendelkező feleségeket vagy szobalányokat gyanították legtöbbször e bűncselekmény elkövetésével, akik dacolva a kor társadalmi elvárásaival, felrúgták a családi rangsort, és a férj, a családfő hatalma ellen lázadtak.³⁴

Mivel a társadalom a méreg használatát általában a társadalmi ranglétrán lennebb elhelyezkedő nő alakjával kapcsolta össze, a férfiakra ritkábban esett a mérgezés elkövetésének gyanúja. Pedig a források szerint valójában egy férfi nagyobb eséllyel vált házastársi gyilkosság gyanúsítottjává, mint egy nő, és méreggel is ugyanolyan gyakran törhetett házastársa életére, mint fordítva.³⁵ A férfiak részéről a köztudat mindig férfiasabb ölési módokra, az erőszak és a

³³ Alastair Bellany: *Thinking with Poison. = The Oxford Handbook of the Age of Shakespeare*. Ed. Malcolm Smuts. Oxford 2016. 559–561.

³⁴ David M. Turner: *Fashioning Adultery. Gender, Sex and Civility in England, 1660–1740*. Cambridge 2002. 124; Elizabeth Foyster: *Marital Violence. An English Family History, 1660–1857*. Cambridge 2005. 106; Vanessa McMahon: *i. m.* 190–192.

³⁵ Elizabeth Foyster például azt hangsúlyozza, hogy a kora újkori Angliában a férjének mint élettársának és támaszának életét méreggel kioltó asszonynak a képe olyan zavaróan hatott, hogy a társadalom tagjaiban azt a torz képzetet keltette, miszerint a nők követtek el gyakrabban gyilkosságot házastársaik ellen, illetve hogy csupán ők alkalmazták a mérget házastársaik életének kioltása érdekében. Elizabeth Foyster: *i. m.* 106. – A feleségek által elkövetett mérgezések alacsony száma mellett mások is érvelnek. Joanne Bailey: *Unquiet Lives. Marriage and Marriage Breakdown in England, 1660–1800*. Cambridge 2003. 82. – Bologna és Ferrara itáliai városok példája alapján is vitatott az a nézet,

durvaság nyilvános kifejezésére, haragból, hirtelen felindulásból véghezvitt tettekre és nem előre, alaposan és titokban kigondolt cselekedetekre számított. A hidegvérű szándékosság helyett úgy gondolták, hogy egy férfi nem rejtőzködve és ravaszul, hanem haragját kimutatva, fegyverrel – késsel, baltával – csap le feleségére, és oltja ki annak életét. Hirtelen haragból elkövetett tetteiket ugyan gyakran elítélték és helytelenítették, de nemük tulajdonságaival összeilleszthetőnek tekintették, a hidegvérű gonoszságot pedig inkább kapcsolták a természetük miatt is arra fogékonyabbnak gondolt nőkhöz.³⁶

Ennek ellenére számos olyan eset volt, amikor férfiak méreggel végeztek házastársaikkal.³⁷ Tetteiknek ugyan volt elítélő közösségi visszhangja, de jóval kisebb, mint a férjük életére támadó feleségek esetében, ugyanis e tetteket a közvélekedés kevésbé ítélte veszélyesnek a fennálló társadalmi rend szempontjából.³⁸ A férfiak másként, nyilvánosabban, „kreatívan” használták a mérget: fenyegették feleségüket a tettel, jelen voltak annak elkövetésénél, megvárták, hogy a méreg kifejthesse hatását, lényegében tehát megrendezték, és irányították tetteiket. Nem a gyenge és elkeseredett feleség titkolt tettével állunk tehát szemben, hanem a feleség vagy a család előtt hatalmát bizonygató férjjel.³⁹ Ha a férjüket meggyilkoló asszonyok esetében a férj iránti hűség hiánya vezetett el legtöbbször a tethez, a feleségüket meggyilkoló férfiak esetében sokszor éppen az asszonynak a férje iránti táplált hűsége és bizalma könnyítette meg a tett végrehajtását azzal, hogy férjük biztatására olyasmire is ráadták a fejüket – például ismeretlen orvosságok bevétele, szokatlan orvosi kezelések felvállalása –, amire e bizalom hiányában nem lettek volna hajlandók.⁴⁰ A férfiak azonban általában vigyáztak, hogy tettükre családi környezetben, idegenek tekintetétől távol kerüljön sor, mert így a törvény előtt saját, tisztességes férfiú és családfő hírében álló személyként tett vallomásaikat csak olyan tanúk (gyakran nők) vallomásai kérdőjelezheték meg, akik másodkézből, a halott áldozattól szereztek értesüléseiket a tett előzményeiről vagy annak körülményeiről. Ilyen helyzetben pedig nem volt nehéz értesüléseik igazságát megkérdőjelezni.⁴¹

Még ha nem is tudjuk, hogy Igyártó valóban elkövette-e tettét, de esetének számos részlete illeszkedik a fenti képbe, ti. a mérgezőes gyilkosságok azon esetébe, amikor a férj előre kitérvelt tett során szabadult meg a számára terhes házastársától. A gyilkosság módjának és időpontjának kiválasztása tudatos tervezésre utal, ugyanis az asszony betegsége tökéletes alkalmat szolgáltat ahhoz, hogy Igyártó a kezelés ürügye alatt fokozatosan az asszony szervezetébe juttassa a megfelelő mennyiségű mérget, a halál beálltával pedig annak okát a kezelés sikertelenségével indokolhassa. Családfői státusát kihasználva ő hozta meg az asszony kezelésével kapcsolatos

hogy a nők gyakrabban fordultak volna a méreghez, mint a férfiak. Alessandro Pastore: *Poison and Poisoning in Renaissance Italy*. = *Murder in Renaissance Italy*. Eds. Trevor Dean – K. J. P. Lowe. Cambridge 2017. 228, 235–236, 242. – McMahon szerint a kora újkori Angliában a feleség a férjgyilkosságok negyedében használt mérget, de az ilyen gyilkosságok száma alacsony volt. A férfiek viszont sokkal többször mérgezték meg feleségeiket, mint fordítva. Vanessa McMahon: *i. m.* 203. – Frances E. Dolan is amellett érvel, hogy a 17. század folyamán a gyilkos férfiak száma kétszer, akár háromszor is akkora volt, mint a gyilkos feleségeké, habár a népi/populáris irodalomban ez csak a század közepétől tükröződik. Frances E. Dolan: *Dangerous Familiars. Representations of Domestic Crime in England, 1550-1700*. Ithaca 1994. 89.

³⁶ Vanessa McMahon: *i. m.* 196–197, 202–203.

³⁷ Az Igyártóéhoz hasonlítható angliai 17. századi eseteket lásd David M. Turner: *i. m.* 124.

³⁸ Frances E. Dolan: *i. m.* 90.

³⁹ Uo. 100; Vanessa McMahon: *i. m.* 205.

⁴⁰ Frances E. Dolan: *i. m.* 102.

⁴¹ Vanessa McMahon: *i. m.* 205–206.

döntéseket, és ellenségesen viselkedett, ha döntéseit megkérdőjelezte az asszony. Családtagjai előtt nem titkolta tettét, a jelek szerint fiát be is avatta tervébe, és a lányai is sejtettek részleteket. Arra is figyelt, hogy idegen ne szerezhessen közvetlen tudomást tetteről, és ne juthasson semmilyen bizonyíték birtokába. Így pedig a bíróság előtt tisztességes családfői és a városban széles körben elismert prókatori hírnevére, illetve a szakmai tevékenysége során a tanúk és a bírák nézeteinek formálásában szerzett tapasztalataira támaszkodva jó eséllyel tudott saját igazának érvényt szerezni. Meglátásunk szerint ez azért is működhetett, mert a döntés során a bírák egyfelől egy szakmailag elismert városi tisztségviselő, másfelől az igazságszolgáltatással többször szembekerülő, laza erkölcsű asszony tanúinak vallomásai között kellett mérlegelniük. Egy olyan világban pedig, ahol a nemek közötti egyenlőség elve nem érvényesült, nem meglepő, ha az ítélezők Igyártó álláspontját részesítették előnyben a Rengő Annaéval szemben. De ez csak az érem egyik oldala.

Igyártó, a gondos férj

A két főszereplő konfliktusára visszakanyarodva, születtek olyan vallomások is, melyek Rengő Anna álláspontját cáfolva Igyártó György tetteit homlokegyenest más megvilágításban láttatták.

Az elhunyt feleség egyik gondozója szerint az asszony kólikában, azaz görcsös hasfájásban szenvedett. Mások szerint a betegsége súlyosabb volt: szemérem teste „rakva volt süllyel és gonosz kelevénnyel”, tehát fekélyes sebekkel, és a torkában is fojtogatást érzett, amit egy kialakuló sebnak vélt.⁴² Azt is hangsúlyozták, hogy Igyártó költséget nem kímélve gondozta feleségét: nagy összegeket fordított orvosságra és különféle gyógymódokra, saját maga is ápolta ágyban fekvő feleségét, és gondozókat is fogadott mellé, gyengédsége jeléül pedig időnként ölében a tűz mellett melengette őt. Az asszony többször megjegyezte, hogy férje gondoskodását akkor sem viszonyozhatná, ha még ötven évet élne.⁴³ Egy másik tanú is – az előbbihez nagyon hasonló vallomásban – feleségével jámborul bánó, gondos férjként ábrázolta Igyártót, akinek jóságáért sokat hálálkodott felesége.⁴⁴ Egy leány is kiemelte, hogy az asszony Isten áldását kérte férjére,

⁴² Lónai Balázné: „akkor az mondá énnem: Édes Márta asszon, nem tudom micsoda az torkomba vala(?) micsoda, de megfojt, mert ugyan seb fog lenni. Azt is láttom, hogy még az ágyékka is mindt rakva volt süllyel. Az éttetés felől nem hallottam vele, sem nem láttom, mert ketten voltung akkor ott az Kapas (?) Antalnéval, de egyebet nem láttung, hanem hogy rokva volt sillyel, abba holt meg is, annál tebe [ti. többet] nem tudok.” KvTJk II/7. 59c-d.

⁴³ Kúti Antalné Anna: „Először egy Kupás Benedeknével bántata velle, az után esmég egy zilahi asszont fogada az felesége mellé Igyártó György. Láttam, hogy számtalan pénzt költött minden orvosságra, és aki jól tehetett volna feleségével, költséget nem szánta volna. Ezt is szememmel láttam, hogy ez Igyártó György felvötte feleségét az rútságból az ágyból, és szárazt tött alaja. Hallottam az asszontól ezt az szót is, hogy: Szerelmes uram, ha ötven esztendő élnek ennek utána veled is, meg nem szolgálhatnám velem való dajkázkodásodat és ennyi sok költségedet. Azt is láttam, hogy Igyártó György ölében vötte az nagy beteg feleségét, és az tűzhöz vitte, ott melengette. Ez efféle jónál egyebet semmit nem láttam Igyártó Györgyhöz, de az asszony rakva vala, szegény, süllyel, és abba hala meg.” Uo. 75.

⁴⁴ „Én, Filep Jánosné Magdala asszony hittöm szerént vallom, hogy én az Igyártó György első feleségével eleget bántam, mikor az kólikában fekvék, de jámborb férfiat nem láttam egyet Igyártó Györgynél, amint feleségével bánt. Mert szememmel láttam, hogy feleségét ölében vötte az ember, és úgy vitte ki. Azt is szememmel láttam, hogy az asszony megrútolta magát, az ember szárazt hajtogatott alaja az asszonnak. Fizesését sem szánta Igyártó György az feleségének meggyógyításáért, valami orvosságot hallott feleségének javára, mindent behozott. De senki lelkét avval ne vezesse, hogy Igyártó György éttete volna meg feleségét, mert az felesége rakva vala süllyel, még az szemérem teste is, kit szememmel láttam, ugyan abban hala meg az asszony. Hallottam Igyártó György feleségének szájából,

amiért az, a több mint három éve húzódó betegsége ellenére, soha bántó szóval nem illette őt, és gyógyítására is sokat költött. Azt is hangsúlyozta, hogy az asszony már nagyon várta a magát a szenvedésektől, férjét pedig a fölösleges kiadásoktól megkímélő halál eljöttét.⁴⁵ Egy másik gondozó is a férfi gondoskodását dicsérte, és beszélt a mákói gyógyítóról is, de hangsúlyozta, hogy Igyártó a gyógyulás reményében szállította hozzá beteg feleségét, télen, szánon, nagy nehézségek árán.⁴⁶

E vallomások alapján tehát Igyártó mind a népi, mind a „hivatásos” gyógyítók között próbált találni olyat, aki meggyógyíthatná feleségét. Az egyik, vélhetően népi gyógyító, aki az asszonyt megvizsgálta, Magyarai Gáspárné Angalit volt. Ő úgy ítélte, hogy az a kenet, amit Igyártó tőle kért, nem fog segíteni az asszony állapotán, helyette viszont egy saját magán kipróbált orvosságot ajánlott: „szilvaszembe vöttem volt be eg kis kénésőt, [azaz higanyt,] és azzal gyógyultam meg”. Igyártó felesége is bevette, de rajta nem segített.⁴⁷ Borbély Miklós is azt vallotta, hogy Igyártó éjnek idején lámpással a kezében kereste őt fel és hívta feleségének gyógyítására. Ő is kiemelte, hogy Igyártó mindenkit, aki felesége gyógyításán fáradozott, jól megfizetett, és „felette szíve szerént bánt” feleségével.⁴⁸

Igyártó koronatanúja egy borbély, Linczig (a forrásban *Linczinger*) Borbély János volt, aki részletesen beszélt az asszony állapotáról és az általa ajánlott, veszélyektől nem mentes gyógymódról. Szavai szerint, amikor Igyártó házában járt, kérte őt az asszony, hogy vizsgálja meg szeméremtestét, mert úgy érezte, „mintha az tűzben égne [...] mintha az ebek rágnák odabé az testemet”. Ő megállapította, hogy „rakva vala sülyyel és gonosz kelevénnyel belől az szeméremtestibe, mint egy-egy babszem és nagyobb”. Azt is kifejtette, hogy baját csak a kochlás orvosolhatja. Figyelmeztette ugyanakkor az asszonyt, hogy aki arra adja magát „fél lába az koporsóba, fél lába az földön”. A házastársak beleegyeztek, a borbély elvégezte a kúrát, melynek során „olylan rútság ott jött ki belölle, mint egy éves vér [...] soha rúttabb dolgot nem láttam”. Az asszony elhunyt, de a borbély a haláleset ellenére sem kételkedett a gyógymód

hogy azt monta az ura felől: Az hatalmas Isten fizesse meg az én uramnak velem való bánását, mert én soha meg nem szolgálhatom! Azt is hallottam az asszontól, hogy azt monta ura felől: Oly férfiú lehetett volna, illen nagy nyavalyámban elhagyott volna, de az én uram utálatlanol bánt én velem, kiért álgya meg az Isten!” Uo. 58e-f.

⁴⁵ „az hatalmas Isten éltesse és álgya meg az én uramat, meritt bizon nem mon[d]hatom, hogy eleget nem költ reám. Bizony sokat is költtet orvasságra és egyéb velem való bánással. Oly férfiú lött volna, az eb is megött volna, de az jámbor csjak egy kemény beszéddel sem illet. Immár mint több az én bedegségemnek kezdetti 3 (?) esztendejénél, mégis nem esmertem, hogy megunt volna, hogy velem nem bántattad volna, az nagy kölcségéd esmertem volna, hogy tölem szánta volna, de immár én is akarnám, az Isten venne ki az világból, mint teljességgel elunttam az én hosszú bede[g]ségemet, mer én magam is szánom az szegén uramnak nagy heába való kölcsjégéd. Ennél többed nem tudog.” Uo. 59a-b.

⁴⁶ Lónai Balázné: „mikor odajártom volna az György uram házához, semmit nem láttam, sem nem hallottam jámborságnál egyebet, de ezt láttom, hogy ereszen bánt vele, feleségével, és elébe kivitte szikszégére, és behozta mindt egy jermeket, és akkor az monta, hogy szolgálhassom [...] azt, és ezt is láttom, hogy valahon ez világon orvosságot találhattot volna, behozta volna gyógyítására, a pinzt meg nem kéméllette volna telle. Etcer, mikor megnehezedett volna, fogada egy szánost, és vitette Makoba, akkor négyen tettig vala az szánra, de miket megteve, egyedül le szála az szánról”. Uo. 59c.

⁴⁷ „Amikoron ez Jgiarto Györgynek az első felesége beteg vala, híva oda engem ez Jgiarto György, és kéré erőssen, hog ha mit tudnék az felesége nyavalyájának segíteni, megfizetnék. Én menék hozzá, kéré, hogy megkennyem. Én nem bírom vala az asszont, hanem őmaga György uram emelé fel, de én azt mondám neki, hog ártana a kenés neki. Kéré esmeg Jgiarto György, mivel gyógyultam volna én meg? Mondám, hogy szilvaszembe vöttem volt be eg kis kénésőt, és azzal gyógyultam meg. Kéré erőssen, hog gyógyíccsam, s megfizeti. De erőssen kéré az felesége György uramat, hog ne kölcsjön ol[y] sokat reá, mert ugyan jól érzi, hog meghal. De az asszony rakva vala sülyyel, és ugyan abban hala meg, jóllehet én az szilvaszemet beattam vala nekj. Fizetést nem kéméllett tőlle.” Uo. 71.

⁴⁸ Uo. 75.

kiválasztásának és végrehajtásának hatékonyságában („mennél jobban tuttam, úgy igyekeztem meggyógyítani”),⁴⁹ és Igyártó ármánykodását sem okolta a tragédiáért („férfiat is nem láttam, ki feleségével jámborbul bánhatott”). Szerinte az asszony halála a betegség előrehaladott állapota miatt következett be, és a beteget is okolta, mert a kezelés után „magát meg nem szenvedtette”, hanem, a borbély tiltásai ellenére, hideg vizet ivott, és kiment az utcai hideg levegőre.⁵⁰

Egy másik perben a borbély ismét vallomást tett, további részletekkel szolgálva a beteg kezeléséről. Hangsúlyozta, hogy sem ő, sem Igyártó György nem fürdött, hanem párlást rendelt az asszonynak,⁵¹ „melyet az magyarok kohlásnak mondanak”. Kiemelte továbbá, hogy bére

⁴⁹ Már csak azért sem, mert a sikeres gyógyítás 40 forintot hozott volna számára. Lásd a következő jegyzetet.

⁵⁰ „Fassio Joannis Linczinger alias Borbely pro parte Georgii Igiartha contra Annam Rengeo. Mikor Feyerdj János Backos Anderjásné asszonyommal perel vala, Jgyarto György viseli asszonyomnak gongyát. Engemet asszonyom küldé Jgiarto Györgyhez, hogy kérném, hogy szorgalmasan és jó móddal viselné gongyát. Tehát Jgiarto György hon nincsen, az felesége az ádgyon fekszik valla, és nagy erősen jajgat vala. Megállék előtte, és kérdém: Mi nyavalyád vagyón, jó komámasszony? Mondá: Jaj, minttha az ebec rágnág oda be az testemed. Végeztre sűgának eszve az vén Kúpas István úrral, mely akkor ott állottgál vala, és mondá az asszony: Jaj, édes komám, bizony szemérem, hogy mondom, de nincs mitt tennem, mert az nagy kín mondattya vellem. Nem tudom, micsoda vagyón az szeméremtestembe oly, mindha az tűzbe [ti. tűzben] égne. Ha nem szég[y]elli kegyelmed, ládnátt [ti. látnád] meg az én nagy kínomat. Mikor megláttam volna, tehát rakva sűllyel és gonosz kelevénnyel belől az szemérem testibe mind [ti. mint] egy-egy babszem és nagyobb. Mondám neki: Rakva vagy sűllyel, és abba kínlódlól. Kenyeregni kezdte, hogy mind győdítthetnág meg. Én megmondám: Jó komámasszony, ezt egyébbel nem, hanem kochlással. És erősen kezdte reménkedni, ne hadnám. Úgy mondá: Szóljon kegyelmed György uramnak, ha akarja. Egykor úgy hívatta oda hosszája Jgyarto György, és úgy mondá: Szerető komauram, énnekem az én feleségem nem monta énnekem ennek előtte, hogy sűly légyen az az szemérem testében, hanem hogy kegyelmed meglátta. Úgy kérdé Jgiarto György, mind győdítthetnág meg. Megmondám, egyébbel nem lehett, hanem cochlással, mintt sem irrál, sem egyéb módon, hanem cochlással, hogy mind bellől ez az nagy nyavalya. Az asszony reménkedni kezdte az urának, ne hadná, és ne szánná fizetését érette, talám Isten uttán meggyődítthetnág. Az urának szeméből kie jő valla az könnyű, hogy felesége oly erősen reménkidig valla, úgy mondá az ura: Szerelmes atty[a]fiam, gazdámasszony, még marhámba tartt, nem szánom éretted az fizetést, mert énnekem fő szolgám voltál, de jól meglásatt [ti. meglássad] és meggondoljatt, mertt jó attyafia nem kic[s]in dolog ez. Én es megmondám, hogy fél lába az koporsóba, fél lába az földön, mely arra adja magátt. Én az asszonynak engedelmből és kívánságára úgy foktam hozzá, és mennél jobban tuttam, úgy igyekeztem meggyődítteni. Olyan rűtság ott jött ki bellőle, mintt egy éves vér a k[yl]ys[?]bol (?). Az asszony pedig magátt meg nem szenvedtette magád, hanem hidegett ivott, és uttvarra [ti. udvarra] és hidegre vittette magát, melyet annak előtte megmontam vala, és minden nap erősen tilttattam. Aszérnt hittem szerénnt vallom azt, nem Jgyarto György átka felesége halállának, hanem feleségének az ő maga nyavalyája, mertt én soha rűttjabb dolgatt nem láttam, mintt az asszonyból kie jött, mertt rakva volt sűllyel. Férfiat is nem láttam, ki feleségével jámborból bánhattott, mintt Igyarto György, az még én oda járttam. Énnekem pedig nedgyven forintot [ti. forintot] ígért vala Jgyarto György, ha meggyődítthattam vala az aszonnt. De ha az Isten elvitte az ő nyavalyája miatt, nem ura oka halállának, sem más, én is bizony akartam volna, ha meg győdgyultt volna, mertt az fl. 40 énnekem is használtt volt, de úgy üres vagiot tőle.” Uo. 59g-j.

⁵¹ Rengő Anna tanúi azzal vádolták Igyártót, hogy a kerek kövel való pároltatás után (vagy azzal egy időben) háromnapos fürdőt is rendelt az asszonynak. A borbély viszont határozottan elutasította e vádat. A korabeli orvosi szakirodalom a két gyógymódot pontosan elkülönítette egymástól. A brassói származású, Bécsben, Páduában tanult, és Ferrara egyetemén orvosdoktorrá avatott, majd szülővárosában orvosként, patikusként és tanárként tevékenykedő, továbbá az erdélyi fejedelmi udvarban és a szomszédos Moldva és Havasalföld uralkodói udvaraiban is gyakran foglalkoztatott Paulus Kyr 1551-ben Brassóban kiadott, a reneszánsz kori orvostudomány erdélyi recepcióját tükröző, az egészséges táplálkozással és életmóddal kapcsolatos ismereteket a helyi ifjúság felé közvetítő egészségügyi útmutatójának az „*V. Az ürülésről és a telítődésről*” című részében külön szól e két gyógymódról. Az ürülés hatodik módjaként a szárító hatású fürdőt említi, leírva annak formáit és a különféle betegségekre tett hatásait. Ezt követően tér rá a test kiürítésének hetedik módjára, a verejtékezésre, amelynek hasznátát járványos lázak esetén javallja, illetve bizonyos káros nedveknek a testben való keringése esetében. Leírása szerint az izzadást „felhevített és izzó kövek száraz hevével” (e leírás nagyon hasonlít a forrásainkban előforduló „kerek kövel való pároltatásra”), hevítő borogatással, meleg vízzel és más eljárásokkal lehetett elérni. Paulus Kyr: *Die Gesundheit ist ein köstliches Ding*. Hrsg. Robert Offner. Hermannstadt–Bonn 2010. 283–285; Robert Offner: *A XVI. századi erdélyi szász orvosok nyelve és Paulus Kyr egészségtankönyve (Brassó*

nem 16, hanem 8 forint volt, amit nem fürdőcsinálásért, hanem gyógyításért kapott, továbbá hangsúlyozta, hogy 40 forint csak sikeres gyógyulás esetén ütötte volna a markát. A kezelés kapcsán kifejtette, hogy a párlást nem szerdán, hanem pénteken kezdték, és hogy az asszony nem három, hanem kilenc nap múltán hunyt el. Majd hozzátette: „mert valaki az kohlásra aggya magát, de 7, 8, 9, 10 napig mind kétség az ő életi, de azután nem félti az orvos ennyire, mert egy holnapra meggyógyul, akármely tisztátalan ember volna is”. Elmondta azt is, hogy a kohlás előtt közel egy hónapon keresztül próbálta kenőcsökkel gyógyítani az asszony keléseit, de nem járt sikerrel, és csak ezután döntött a párlás mellett. Újra hangsúlyozta, hogy a borbély utasításainak be nem tartása okozhatta a beteg végzetét, ti. hogy a kinti hűvös levegőre ment, és hideg folyadékot fogyasztott.⁵² A kohlás veszélyeiről másnak is úgy vélekedett a borbély, hogy „valaki az kohlásra adgya magát, nadgy szerencsét próbál, Ötves Orbán⁵³ is megholt abba, és az Epel Anderájásné”.⁵⁴

Igyártó György tanúinak álláspontja szerint tehát az asszonyt nem férje mérgezte meg, hanem súlyos betegségben szenvedett, s ez a kór, illetve a javallott gyógykezelési előírások megszegése okozta halálát. Tüneteinek leírása alapján bátran feltételezhetjük, hogy franciakórban (*morbus gallicus*, *morbus Veneris*), azaz vérbajban – a 19. századtól általánosan elterjedt megnevezése szerint szifiliszben⁵⁵ – szenvedett. Európában a 15. század utolsó évtizedétől terjedő kór egyik jellegzetes ismertető jegye volt ugyanis a beteg szeméremtestén, égő hasi fájdalommal

1551). Magyar Orvosi Nyelv 2014. 2. sz. 103–105; Huttman Arnold: *Kyr Paulus Sanitatis Studium (Brassó, 1551) című könyvéről*. = Antall József et alii: *A gyógyítás múltjából. Emlékkönyv Spielmann József orvostörténész születésének 90-ik évfordulójára*. Marosvásárhely 2008. 84–90. [Eredeti megjelenés: Orvosi Szemle XVIII(1972). 1. sz. 111–115.]

⁵² „Német Borbély János hűti után vallását írva atta be, ki így következik: Ahol Igyártó Jánosné ezt vallotta, hogy Igyártó György feredőt csinált volna feleségének, mikor én az feleségével bántam, nem jól, gonoszul vallotta, mert nem csinált. Másodszor, ahol azt is vallotta, hogy én feredőt csináltam volna Igyártó György feleségének, mikor velle bántam, azt is nem jól, gonoszul vallotta, mert feredőt nem csináltam, hanem párlattam, melyet az magyarok kohlásnak mondanak. Mert az asszonynak akarattjából miveltem, mert rakva vala sülyel az szeméremteste, azért párlattam. Harmadszor, ahol azt is vallotta, hogy Igyártó György énnekem 16 forintot adott volna feredő csinálásért, egy pénzt sem adott, hanem gyógyításért adott fl. 8, és az szegőttiség vala fl. 40, ha meggyógyíthattam volna. Negyedszer, ahol Igyártó Jánosné azt is vallotta, hogy szeredán csináltam az feredőt, szombaton megholt, azt is nem jól, gonoszul vallotta, mert pénteken keztem az párlást is, és úgy holt meg kilenced napra. Mert valaki az kohlásra aggya magát, de 7, 8, 9, 10 napig mind kétség az ő életi, de az után nem félti az orvos ennyire, mert egy holnapra meggyógyul akármely tisztátalan ember volna is. De ennek előtte az kohláshoz keztem, két hétnél többig kentem, orvosoltam, az hogy nem sok héján, hogy nem egy holnapig bántam velle. Hogy semmiképpen az szemérem testéből az süly el nem akara veszni, úgy keztem az párláshoz az szemérem testét, de ő magát én soha nem feresztettem. De az kohlást is az asszonynak akarattjából és kívánságából miveltem, mert én annak előtte megmondom, hogy igen félő, mely ember az kohlásra aggya magát, de az asszony ugyanazt kívánnja, hogy szerencsjét késéreljek az ő nagy káni [mi]att. Tudom, hogy az kohláskor kijött az udvarra, kit igen bántam, mert soha nagyobb ellensége nincs az kohlásnak, mint kívől az hűvössön járni, vagy hideget iszik [!]. De az asszony meg nem tűrhette, és ugyan inkább reminlem, hogy ez ártott felettébb neki.” KvTJK II/7. 139.

⁵³ Személyét nem tudtuk azonosítani. Ugyan akkortájt volt a városban egy prókátorként is tevékenykedő hasonló nevű személy, de az még 1586-ban is életben volt.

⁵⁴ Uo. 59e-f. – Eppel András a városi előkelő családok egyikének volt tagja, 1568-ban került be a százszok közül a százférfiak tanácsába, 1581 elején pedig malombírónak is megválasztották. Feleségéről nincs adatunk. KvTanJk I/1. 100ⁿ; I/3. 235ⁿ.

⁵⁵ A szifilisz megnevezést ugyan Girolamo Fracastoro olasz orvos, költő és tudós használta először 1530-as, *Syphilis sive morbus gallicus* című költeményében, de a kifejezés használata csak a 19. században vált általánossá. Kevin Siena: *The Venereal Disease, 1500-1800*. = *The Routledge History of Sex and the Body. 1500 to the Present*. Eds. Sarah Toulalan – Kate Fisher. London and New York 2013. 464; Laura J. McGough: *Gender, Sexuality, and Syphilis in Early Modern Venice. The Disease that Came to Stay*. Basingstoke 2011. 10.

együtt járó, babszem vagy annál nagyobb duzzadások, elfekélyesedő kelések megjelenése. Hasonlóképpen, a torkában érzett fojtogató fájdalmak is – melyeket ő maga is sebnek vélt – a betegek torkában is gyakran jelentkező fekélyesedésre, esetleg a megdagadt nyirokcsomókra utalhatnak.

Váradi Lencsés György 1570-es években összeállított, kéziratos, a korabeli nemzetközi orvostudomány eredményeire támaszkodó, a teljes emberi testre kiterjedő gyógyászati ismereteket közvetítő, magyar nyelvű – tehát a latin nyelvben kevésbé jártas borbélyok/kirurgusok számára is elérhető – orvosi könyve, az *Ars Medica*⁵⁶ a *Franczuról* cím alatt részletesen foglalkozik a betegséggel.⁵⁷ A kutatás szerint a vérbajt tárgyaló, Jean Fernel francia orvos munkája alapján megírt fejezet Lencsés művének egyik legkorszerűbb része, mely kora orvostudományának a betegséggel kapcsolatos számos felismerését tartalmazza.⁵⁸ Szerzője szerint a kór „az Vénus művétől való megveszés, kifakadozással és gyötrelemmel külömb-külobb helyeken nagy kegyetlenül magát kiüti, és mint egy pöfeteg, feldagasztja”. Véleménye szerint ragályos betegség, melyet leginkább „az Venussal való közösüléstől” lehet elkapni, és amely már az egész világon elterjedt. A szerző a kórt a paráznak Istentől származó nyavalyás ostorának tartja, mely leggyakrabban a szeméremtesten jelenik meg. A tünetek alapján elkülöníti a betegség korai, illetve későbbi fázisait. A betegnek mértéktartó, változatos és könnyen emészthető falatokból álló étrendet, kevés alkoholt, sok pihenést és a szexuális kapcsolatok mellőzését javallja. A jelentkező tüneteknek függvényében a különféle gyógymódok közül az érvágást, a purgációt (hashajtást), a köpölyözést és a guajakfa kivonatának fogyasztását (melynek elkészítését is részletesen tárgyalja⁵⁹) tartja hatékonynak, továbbá gyógynövény, ásványok vagy fémek keverékéből készített purgáló, toroköblítő és seblemosó szereket, kenőcsöket és italokat ír elő.⁶⁰ Végül részletezi a száraz gőzfürdő jótékony hatását, állítva, hogy a gőz miatti verejtékezés által „egyéb sok vétkes nedvességek” is távoznak a szervezetből. Azt is hangsúlyozza, hogy a kezelést többször meg kell ismételni, és a gőzölés reggelén a betegnek gyógynövényekből és gyógyszerekből előállított italt kell adni.

A kornak a galénoszi hagyományokra épülő, a testnedvek egyensúlyának elméletén alapuló orvoslása e gyógymódot előszeretettel használta. A gyógyításnak egy korán alkalmazott, érdekes eszköze volt az a száraz kályha (*stufa sicca*), amit VI. Sándor pápa (1492–1503) spanyol orvosa, Gaspar Torella (1452 k.–1520 k.) is alkalmazott. Az orvos betegeit éhgyomorral egy hordószerű, homokágyra helyezett forró kövekkel felhevített szerkezetbe zárva egy-két órán

⁵⁶ Spielmann József: *A közjó szolgálatában*. Buk. 1977. 48–82; Lázár Szini Karola: *Adalékok a XVI. századi Ars Medica vizsgálatához*. Orvostörténeti Közlemények XXVI(1980). 4. sz. 135.

⁵⁷ *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Bev., közléteszi Varjas Béla. Kvár 1943 (Monumenta Transsilvanica – a továbbiakban: *Orvosi könyv*). 422–427.

⁵⁸ Spielmann József: *i. m.* 77.

⁵⁹ Lencsés leírására nagyon hasonlít Melius Péter Kolozsváron 1578-ban megjelent *Herbáriumának* a guajakum kivonat elkészítéséről szóló leírása. Melius Péter: *Herbárium. Az fáknek, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól*. Bev., jegyz., s. a. r. Szabó Attila. Buk. 1978 (a továbbiakban: *Herbárium*). 163–164. – A guajakfának az augsburgi 16. századi kórházakban való felhasználását részletesen leírja Claudia Stein: *Negotiating the French Pox in Early Modern Germany*. Ashgate 2009. 147–152.

⁶⁰ A „francú”, azaz a vérbaj kezelésére alkalmasnak hitt szerekről Melius *Herbárium*a és más 16. század végi és 17. századi orvosságos könyv is számos, gyakran hasonló leírást tartalmaz. *Herbárium* 164, 173, 207, 240, 296, 326; *Medicus és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Szerk. Hoffmann Gizella. Bp., 1989 (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 9 – a továbbiakban: *Medicus és orvosi mesterség*). Lásd a mutató *‘francu’*, *‘francus’* címszavait.

keresztül, naponta több alkalommal izzasztotta. A kezelés általában háromtól hét napig, de hosszabb ideig is eltarthatott.⁶¹ Habár másfél századdal későbből, de a latinos műveltségű Becskereki Váradi Szabó György baconi borbély-kirurgus, fő forrásként Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporisa* adataira támaszkodó orvosi könyvében a módszer helyi alkalmazásáról is élethű képet kapunk: „Keress egy feneketlen hordót, butasd bele az franczús embert, és egy új fazakat tölts meg eleven szénnel, azt tegye az lába közé, hadd izzadjon meg tőle, hadd üssön jól ki rajta [...], de az hordót felyül takard be jól.”⁶²

A vérbaj ellen egy másik, a 20. század elejéig hatékonynak hitt orvosság a higany alkalmazása volt, melyet italok, labdacsszerű pasztillák, kenetek formájában⁶³ vagy higanygőz belégzése által juttattak a beteg szervezetébe.⁶⁴ A korabeli leírások szerint a higanygőzzel való kezelés során gyakran a beteg testét alaposan bedörzsölték higannyal, majd ezt követően izzasztották a fentiekhez hasonló szerkezetekben. Ez esetben is a gyógyulást néhány naptól egészen egy hónapig tartó, naponta megismételt kezelésekkel próbálták elérni.⁶⁵ A kezelés fájdalmas volt, de mivel a kor felfogása a betegséget a szexuális bűnökben vétkes személyek Isten általi büntetésének értelmezte, a kezelés kínjait – mai szemmel a higanymérgezés következményeit – a bűntől való szabadulás szükséges velejárójának tekintette.⁶⁶

A bemutatott korabeli gyógymódok közül több is hasonlóságot mutat az esetünkben alkalmazottakkal. Rengő Anna több tanúja szerint Igyártó mérgező italt adott feleségének, és ajkait is kenőccsel kente. A tanúk természetesen mérgezést kiáltottak, de mind az ital, mind a kenőcsök a Lencsés, Melius vagy más orvosi könyvek által előírtak lehettek. A szilvaszembe foglalt kéneső említése azt igazolja, hogy az asszony kezelése során a higanyt is bevetették. Az alkalmazott gyógymódok szempontjából érdekesebb adalékokat a fűrésztésről és gőzöléséről szóló részletek képezik. A halott lányai szerint ugyanis Igyártó kerek kövel pároltatta és három napon keresztül fűrésztötte feleségét, miközben folyadékot adott neki, és ajkát is kente. Linczig

⁶¹ Jon Arrizabalaga – John Henderson – Roger French: *The Great Pox. The French Disease in Renaissance Europe*. New Haven and London 1997. 30, 137–138.

⁶² *Medicus és orvosi mesterség* 405.

⁶³ Mind Lencsés kézírata, mind az említett recepteskönyvek számos olyan készítményt említenek, melynek alapanyagai között a higany is szerepelt. Továbbá éppen az általunk tárgyalt időszakban több olyan munka jelent meg – köztük 1579-ben id. William Clowes londoni sebész angol nyelvű traktátusa a francia kórról –, melyek előszeretettel hangsúlyozták a higanyt tartalmazó kenőcsök hasznát a franciakór gyógyításában. Bruce Thomas Boerer: *Early Modern Syphilis*. *Journal of the History of Sexuality* 1(1990). 2. 201.

⁶⁴ Minthogy a higanynak a bőrbetegségek gyógyításában mutatott jótékony hatását az arab orvosi szakértők nyomán az európai orvosdoktorok és sebészek már a 12. századtól ismerték, és mivel a vérbaj is külsőre először bőrkütiések formájában jelentkezett, a betegség elterjedése után rövidesen annak gyógyítására is használni kezdték. Roger French – Jon Arrizabalaga: *Coping with the French Disease: University Practicioners' Strategies and Tactics in the Transition from the Fifteenth to the Sixteenth Century*. = *Medicine from the Black Death to the French Disease*. Eds. Roger French – Jon Arrizabalaga – Andrew Cunningham – Luis Garcia-Ballester. Ashgate 1998. 255, 282. (21. jegyzet). A higanynak az augsburgi kórházakban való használatáról lásd Claudia Stein: *i. m.* 152–154.

⁶⁵ Jon Arrizabalaga – John Henderson – Roger French: *i. m.* 32, 139. – Robert Jütte: *Syphilis and Confinement. Hospitals in Early Modern Germany*. = *Institutions of Confinement. Hospitals, Asylums, and Prisons in Western Europe and North America, 1500–1950*. Eds. Norbert Finzsch – Robert Jütte. Cambridge 1996. 112–113; Stephen V. Beck: *Syphilis: The Great Pox*. = *Plague, Pox & Pestilence*. Ed. Kenneth F. Kiple. London 1997. 112; John Parascandola: *From Mercury to Miracle Drugs: Syphilis Therapy over the Centuries*. *Pharmacy in History* 51(2009). 1. 14–15; Helen M. Dingwall: *Illness, Disease and Pain*. = *A History of Everyday Life in Scotland, 1600 to 1800*. Eds. Elizabeth Foyster – Christopher A. Whatley. Edinburgh, 2010. 113. – John Frith: *Syphilis – Its Early History and Treatment until Penicillin and the Debate on its Origins*. *Journal of Military and Veterans' Health* 20(2012). 4. 49–53.

⁶⁶ Kevin Siena: *i. m.* 468.

Borbély János azonban mindkét vallomásában világosabban fogalmaz, hangsúlyozva, hogy fürdőt nem, hanem többnapos párlást, azaz száraz izzasztást rendelt a betegnek, s a kezelésnek részét képezte a különféle gyógyitalok fogyasztása is. A korabeli orvosi munkákhoz hasonlóan tehát ő is szigorúan elhatárolta a két gyógymódot egymástól. Mivel a forró, esetenként higanygőzös levegőjű helyiségben való tartózkodás igencsak próbára tette a betegek tűrőképességét, a kezelés sikertelensége láttán a borbély sem véletlenül hangsúlyozhatta, hogy az asszony a kezelést követően „nem szenvedtette magát”, hanem hűsölni próbált.⁶⁷

A borbély vallomásából említésre érdemesnek tartjuk még a gőzfürdőnek kochlasként való említését, melyet a tanú a kezelésnek a magyarok által használt megnevezéseként említ. A kifejezésre a korszak más forrásaiban egyelőre nem sikerült ráakadnunk.

A fenti adatok alapján a betegség 16. század végi kolozsvári jelenlétéről tehetünk néhány megjegyzést. Noha a 15–16. század fordulójától az európai uralkodói udvarokban és nagyobb városokban már elismert orvosdoktorok küzdöttek a kór ellen,⁶⁸ eredményeiket pedig orvosi munkák tucatjaiban tették közzé, az 1570-es évekbeli Kolozsváron egy linzi származású borbély volt az a szaktektentély, aki a betegség azonosítását és a beteg ellátását végezte.⁶⁹ Márpedig a korban az egyetemet végzett, főként a gyógyítás elméleti oldalával foglalkozó orvosok, illetve a kézműves felkészültségű, a kezelés gyakorlati részét – törések, sebek, kelések ellátása, érvágás, köpölyözés, foghúzás – végző borbélyok között jelentős különbség volt mind felkészültségben, mind a társadalmi megbecsülés terén.⁷⁰ Egy 1588. szeptember 21-i kolozsvári határozat, melyben a város vezetői a tudatlan borbélyok ártalmas tevékenységének és a betegségek terjedésének megakadályozása érdekében tanult városi orvos alkalmazását sürgették, azt mutatja, hogy e különbséget ők is érzékelték.⁷¹ A Lencsés György orvosi könyvében a vérbajosok számára előírt

⁶⁷ A kezelést követően a hideg levegőnek vagy a szélnek az elkerülését és az ágyban takaró alatti gyógyulást szintén számos korabeli orvosi könyv hangsúlyozta. Melius Herbariuma a guajakfa kérgéből készült főzet és az orvosi füstike kivonatának italként való fogyasztása kapcsán említette. *Herbarium* 164, 326. Két 17. századi orvosságos kézirat közel egyforma leírása szerint is egy higanyt is tartalmazó ír hatékony felhasználása érdekében: „Mikor franczus beteged vagyon, akár télben, akár nyárban, azzal így ély: egy kis házacsában tarcsad, az házacska pedig befűtven, semmi szél ne érje tizenötöd napig, az tizenötöd nap alatt háromszor kend meg harmadnaponként.” *Medicus és orvosi mesterség* 133, 448, 470.

⁶⁸ Az itáliai Ferrara városa már 1505-ig két szakértőt alkalmazott a franciakórban szenvedők gyógyítására. Roger Frech – Jon Arrizabalaga: *i. m.* 281. (12. jegyzet)

⁶⁹ Kevés adatunk van a 16. század második felében Kolozsváron működő orvosdoktorok tevékenységéről. Balásfi Ferenc, Bernhard Jacobinus (Jeckel) és Johannes Hertelius esetében egyes kutatók ugyan azt feltételezik, hogy orvosdoktorként is működhettek a városban, mások azonban – legalábbis az első kettő esetében – még felsőfokú orvosdoktori képzettségüket is kérdésesnek tartják. Mátyás Pál: *Kolozsvári orvosdoktorok a XVI–XVII. század fordulóján*. Orvostörténeti Közlemények 100(1982). 61–68. – Bogdándi Zsolt: *A kolozsvári Balásfiak. Egy deákcsalád felemelkedése a 16. században*. Református Szemle XCVI(2003). 6. sz. 808–809. – Robert Offner: *Erdélyi orvostanhallgatók Európa egyetemén (1401–1850). Helyszínek, személyek és hiányosságok a forrásokban.* = *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Szerk. Bogdándi Zsolt–Lupescu Makó Mária. Kvár 2020. 350–352.

⁷⁰ Kovács András: *i. m.* 35.

⁷¹ „Az medicus felől, kit Bornemiza János commendál a városnak, végeztenek ökegyelmek, hogy méltó volna lenni ez városban egy fő tudós doctornak, holott a sok betegség felette igen kezdett grassálni, az borbélyok pedig úgymint gyakorlatlanok, nem hogy az emberek életét őtalmazhatnák, és a betegséget könnyebbíthetnék, sőt gyakortabb ártalmas gondvisel[és]ek, munkájok az látatlanság és tudatlanság miatt.” KvTanJk I/5. 45”; Egy 1582. márciusi döntés is – melyben a százférfiak egy idegen orvos városba hozása érdekében hajlandónak mutatkoztak tevékenysége folytatásához szükséges helyiséget bocsátani rendelkezésére, átvállalni házbérét és elengedni mindenféle adóját – azt bizonyítja, hogy képzett orvosdoktor szerződtetése ugyan nem volt egyszerű feladat, de a város lépéseket tett annak érdekében, hogy

gyógymódok és az Igyártó feleségén alkalmazott kezelés közötti számos hasonlóság azt sugallja azonban, hogy Linczig Borbély János a felkészült borbélyok közül való lehetett, aki felismerte a kórt, és korszerű gyógymódot ajánlott kezelésére.

A városi lakosságnak a betegségről alkotott képét illetően egy 1584-ben lejegyzett, a „franczus kurvák”-at emlegető szitkozódás⁷² azt igazolja, hogy a betegségről a köznép is hallott, de az azonosítása már nem volt egyértelmű mindenki számára: a beteg gondozója Igyártóné kínjait aligha tulajdonította volna kólikának.

Érdemes arra is felfigyelni, hogy a higany alkalmazása a kiütéses betegségek gyógyításában annyira elterjedt, hogy a vélhetően tapasztalataira támaszkodó népi gyógyító, aki a szilvaszembe foglalt kénest ajánlotta, szintén tudott a higany jótékonyaként vélt hatásáról.

Továbbá azt is megemlíthetjük, hogy Igyártó hosszabb ideje betegeskedő, mozgásképtelen felesége saját házában, férje és családja gondozása mellett várta a kínjaitól felmentő halált. Ennek kapcsán megemlíthetjük, hogy a betegség 15. század végi megjelenését követően Európaszerte nemsokára a vérbajosok intézményes és „tömeges” kezelésére szakosodott kórházakat létesítettek (Augsburg 1495, Genova 1499).⁷³ A 16. század közepéről származó adatok szerint a kiütéses betegek gondozásáról Kolozsváron is külön intézmény, a Szent Jób tiszteletére szentelt ispotály gondoskodott, melyet egy 1557-es adománylevél éppen a franciabetegségben szenvedők ispotályának nevez (*morbo Gallico laborantium*), és melynek a kutatás az 1565 körüli megszűntetését feltételezi.⁷⁴ Forrásainkban sem találunk említést hasonló létesítményről.⁷⁵

Továbbá még arra, a szakirodalom által is gyakran hangsúlyozott részletre hívnánk fel a figyelmet, hogy a vérbaj kezelésének és korai felismerésének nagy akadályát valójában a betegek szégyenérzete és kiközösítéstől való félelme jelentette. Linczig Borbély János vallomása azt igazolja, hogy ez esetünkben sem volt másképp. A beteg asszony ugyanis csak fájdalomai erősödését követően fordult a borbélyhoz segítségért: „végezetre sugának eszve az vén Kupás István úrral, mely akkor ott áll vala, és mondá az asszony: Jaj, édes komám, bizony szemérem, hogy mondom, de nincs mit tennem, mert az nagy kín mondattya velem, nem tudom micsoda vagyon az szeméremtestemben oly, mindha [!] az tűzben égne, ha nem szégyelli kegyelmed, ládnád meg az én nagy kínomat.”⁷⁶

a városi betegek egy orvosdoktor szolgálatait vehessék igénybe: „Az mi az Doctor dolgát illeti, miérthogy a szegény kösségnek egyebekre vagyon mostan sok külemb-külemb féle szükséges költsége, a szegénységre semmi terhet nem akarnak rakni, hanem az Doctornak, miérthogy idegen, hogy az idegenekhez keménységet ne jelencsjünk, végezték, hogy az boltot megaggyák neki, és az házbért fizessék meg érte, azon kívől adótúl és egyéb szedő-vedőtül szabadságba tarcsják. Emellet ökegyelme doctor uram serénkegygék, gyógyicsjon, és nem vall kárt munkájába. Ha ezzel megelégedik, jó, ha hun nem, az is az ő ítéletin marad.” KvTanJk I/3. 251°.

⁷² „Bestye híres kurvák, hogy nem hoztok vizet franczus kurvák.” KvTJk II/7. 206a; *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. IV. Szerk. Szabó T. Attila. Buk. 1984. 407. (*francos, francus)

⁷³ Kevin Siena: i. m. 471–472; Claudia Stein: i. m. 84.

⁷⁴ Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. Buda 1870. 389. (CCXLVII. sz.); Benkő Elek: *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*. Kvár 2004 (Erdélyi Tudományos Füzetek 248). 49–50; Rüs-Fogarasi Enikő: *A kora újkori erdélyi ispotályok*. = Uő: *Erdélyi ispotálytörténeti tanulmányok*. Kvár 2008. 93–94.

⁷⁵ Az 1565 után is fennálló Szentlélek és Szent Erzsébet ispotályok számadásai a szegények, árvák, félszegek mellett említenek ugyan betegeket is az intézmények gondozottjai között, de nem részletezik a betegségek fajtáit, és annak sem találjuk a nyomát, hogy a vérbajban szenvedők ápolásával külön foglalkoztak volna. Márton Tünde: *A kolozsvári ispotályok lakói a 17. század első felében*. = *Árpád-házi Szent Erzsébet. Magyar–német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában*. Szerk. Gábor Csilla – Knecht Tamás – Tar Gabriella-Nóra. Kvár 2009. 214–225; Rüs-Fogarasi Enikő: *Egy elfeledett intézmény. A kolozsvári Szentlélek-ispotály kora újkori története*. Bp. 2012. 125–131.

⁷⁶ KvTJk II/7. 59g.

A bemutatottak alapján tehát a két fél tanúi homlokegyenest ellentétes álláspontot képviseltek. Rengő Anna tanúi a mérgezés mellett kardoskodtak, de sem a mérgezés módjáról, sem a használt méregről vagy a tetemen jelentkező mérgezésre utaló jelekről nem tudtak pontos, személyesen tapasztalt bizonyítékokkal előállni. Igyártó azon tanúi azonban, akik az asszony halálát súlyos betegségének tulajdonítva cáfolták a mérgezési vádakat, szinte valamennyien személyes tapasztalat alapján nyilatkoztak. Egyesek mint a beteg ápolói, mások mint népi gyógyítók vagy borbélyok szerezték közvetlen ismereteiket az áldozat betegségéről. Ebből kifolyólag vélhetően vallomásaik is nagyobb súlyt kaptak a bizonyságok mérlegelése során.⁷⁷ Ezen túlmenően, az ítélethozatal során az ítélkezők döntését az is nehezíthette, hogy léteztek olyan körülmények, melyek kikezdték az egyes tanúk pártatlanságát. Igyártó legfontosabb tanúja Linczig Borbély János volt, aki a városban nagy tekintélynek örvendő és sokat foglalkoztatott borbély volt. Vallomásai annak az Igyártó Jánosnénak gyengítették szavait, aki a leghevesebben vádolta Igyártót. Amint azonban a borbély vallomásaiban többször is szóba hozta, komasági viszonyt ápolt Igyártóval, ez pedig sokat ronthatott vallomásainak hitelességén. Igyártó másik tanúja, akit szintén több perében bevetett, és aki szintén a mérgezési vádakat igyekezett cáfolni, Kúti Antalné Anna volt. Az asszonynak a férje azonban 1570-ben éppen Rengő Anna miatt került bíróság elé,⁷⁸ így őt az eset emléke is készthette arra, hogy Igyártót támogatva bosszút álljon férje korábbi ellenlásán. Ugyanakkor Igyártó több fontos tanúja nem személyesen, a városi esküdtek előtt tett vallomást, hanem írásban adta be véleményét. Mivel e vallomásoknak mind a felépítése és tartalma, mind érvelési rendszere számos ponton feltűnően egyezik, létrehozásukban Igyártó közvetlen sugallata sejthető. Prókátori pályájának botlásait ismerve nem alaptalanul feltételezzük, hogy azokat a prókátor fogalmazta. De azt is meg kell azonban említenünk, hogy Rengő Anna tanúival kapcsolatban is merülhettek fel kételyek a bírákban. Az Igyártó ellen felmerült legerhelőbb vádakat megfogalmazó Igyártó János és felesége állításainak a hitelességét például az gyengíthette, hogy – amint későbbi perükből kiderült – Igyártó Györggyel és második feleségével is halálos ellenségek voltak.⁷⁹

A végítéletet nem ismerjük, de mivel Igyártó pályája folytatódott, Rengő Anna pedig eltűnt a forrásokból, a bírák vélhetően Igyártó álláspontjának adtak hitelt. Hangsúlyozzuk azonban, hogy nem állott szándékunkban az ítélkezés Rengő Anna és Igyártó György viszályában, hanem a felek ellentétes álláspontjának alaposabb vizsgálata révén újabb adatokkal igyekeztünk bővíteni ismereteinket a kora újkori kolozsvári bűnözés, illetve a betegségek és gyógyítás kérdésköreiben. A felek egymásnak élesen ellentmondó álláspontjai azt, a kutatás által is osztott véleményt támasztják alá, hogy a kor orvosi ismereteinek a mainál jóval korlátozottabb színvonal a nehezebben diagnosztizálható betegségek esetén kérdésessé tette a halál okának pontos azonosítását, ez pedig lehetőséget adott a perekben egymásnak feszülő feleknek arra, hogy lehetőségeik, képességeik és tapasztalataik függvényében saját nézőpontjaikat igyekezzenek az ellenfél érvei elé helyezni. Az eset továbbá azt is példázza, hogy a kora újkori gyógyítási körülmények között milyen keskeny határ választotta el a szemben álló értelmezéseket – esetünkben, hogy egy cselekmény az emberélet kioltását vagy megmentését célozta –, és hogy az ítéletet mennyire befolyásolhatta az elkövető vagy az áldozat iránt érzett rokon- illetve ellenszenv.

⁷⁷ A reneszánsz Itália városai mérgezési pereinek vizsgálata is azt mutatja, hogy az ítélkezők a bizonyítás során egyre fogékonyabbá váltak az orvosi szakértők véleményére, és felismerték az orvosi ismeretek büntetőperekbe való bevonásának a szükségességét és előnyeit. Alessandro Pastore: *i. m.* 228.

⁷⁸ KvTJK II/5. 100–107, 102a-b.

⁷⁹ Uo. II/7. 137–140.

Caring Husband or Wife Killer?**Poisoning, French Disease, and Details of a Procurator's Career in Early Modern Cluj**

Keywords: poison, French disease, uxoricide, procurator, judicial corruption, mercury-treatment

The study focuses on certain unclarified aspects of the life of George Igyártó, a procurator in the early modern town of Cluj. Based on his career, we have shown earlier how the prosperous activity and – due to acts of judicial corruption – the downfall of a person, at first in the service of the citizens, then also as official procurator of the town, marked the whole judicial system of Cluj. This time we shall concentrate on a case of a woman, around 1581, whom he accused of wearing carnival costumes on the streets of the town, accused him with adultery and uxoricide. Some witnesses stated that he poisoned his first wife with food containing mercury, being helped by a traditional healer and a surgeon. According to others, the wife was suffering most probably of the French disease, which together with her ignoring the strict medical prescriptions of a surgeon caused her death. As other studies have also shown, the contradictory standpoints of the litigants demonstrate that in times when limited medical knowledge made the diagnosis of the cause of death more problematic than today, the litigants had more chance to influence the decisions of the judges on behalf of their causes. The case also shows how thin and fragile the borderline was between contrasting opinions under the circumstances of the early modern medical system, in our case between an action being interpreted as a murder or as a life-saving effort.

Tartalom

F. Romhányi Beatrix: Sajátos kérdések egy sajátos régióban: Erdély középkori kolostorhálózatának változásai	1
Fedelese Tamás: Az erdélyi egyházmegye és az Apostoli Kamara Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején	15
Hegyi Géza: A „keresztény földre” telepedett románok tizedfizetése: az elmélettől a gyakorlatig	24
Kovács Mihai: Várdai Ferenc erdélyi püspök egyházi és világi helyettesei.....	47
Pakó László: Gondos férj vagy feleséggyilkos? Mérgezésről, vérbajról és egy prókatori életút részleteiről a kora újkori Kolozsváron.....	65
László Andor: Erdély, Moldva és Havasalföld viszonya Bocskai fejedelemiségének idején A román–magyar közös múlt egy fejezete	83
Fazakas László: Ipar és infrastruktúra kapcsolata a dualizmus kori Kolozsváron	99
Gaal György: A Richter-ügy. Egy tudós útja az erkölcsi bukásig.....	111
Vincze Zoltán: A műemlékvédő Roska Márton.....	134

Szemle

Gálfi Emőke: Adattár a középkori Magyarország mezővárosainak okleveleiről.....	143
Szalai Ágnes: A kora újkori erdélyi országgyűlésekről	147
Máriás József: Egy áldozatos élet a közösség szolgálatában. Kelemen Lajos arca – naplójegyzetei tükrében.....	150